POLISH POSTER EXHIBITION IN MOSCOW FROM PAWEŁ ETTINGER'S COLLECTION
The article describes the history of the precious collection of Polish posters from the years 1898-1933 which was amassed in Moscow by Paweł Ettinger over several decades of the 20th century. 140 of the most representative objects form this collection were presented at the turn of 2011/ 2012 at the A.S. Pushkin Moscow State Museum of Fine Arts. The exhibition added splendour to the cultural programme of the Polish Presidency of the European Union. Readers are given a profile of the collector, who has now largely been forgotten in Poland, and are given an account of how the exhibition originated. There is also a short overview of the artists who designed the posters and of their works, as well as a report on the reaction of Russian media to this cultural event.

HANNA ŁASKARZEWSKA

WYSTAWA PLAKATU POLSKIEGO W MOSKWIE Z KOLEKCJI PAWŁA ETTINGERA

Od 20 grudnia 2011 r. krajowe media i portale internetowe donosiły o końcowym akcencie zagranicznego programu kulturalnego naszej prezydencji w Radzie Unii Europejskiej – było nim otwarcie w moskiewskim Państwowym Muzeum Sztuk Pięknych im. A. S. Puszkina (PMSP)[1] wystawy plakatu polskiego (wernisaż 19 grudnia, czynna do 26 lutego 2012 r.).

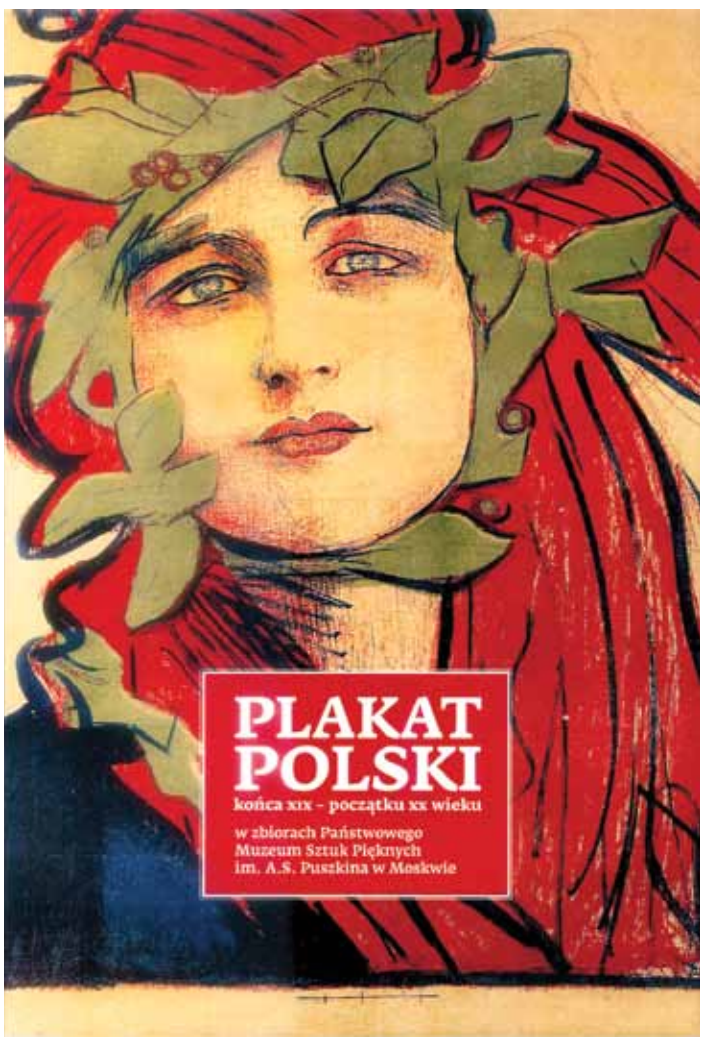

Na okładce albumu *Plakat polski*: Teodor Axentowicz, II Wystawa Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka", 1898, litografia z trzech kamieni, stan przed wpisaniem tekstu, 796 x 628, 860 x 625

Organizatorami ekspozycji były: Instytut Adama Mickiewicza w Warszawie, Instytut Polski w Moskwie i Muzeum im. Puszkina, obchodzące właśnie stulecie swego istnienia. Pokazano na niej ponad 140 obiektów ze zbiorów rosyjskiego Muzeum, w tym gros (128) stanowiły plakaty z cennej kolekcji Pawła Ettingera[2]. I to właśnie jego postać – znana nielicznym – oraz pasje kolekcjonerskie Ettingera wzbudziły duże zainteresowanie dziennikarzy. Świadczą o tym choćby nagłówki doniesień z Moskwy: *Perły zapomnianej kolekcji, Zazdrościmy Moskwie, Zaginione* [?!] *arcydzieła polskiego plakatu w Muzeum Puszkina itd.*[3] Zgodny aplauz oraz docenienie walorów artystycznych i poznawczych wystawy kontrastowały z pobieżną bardzo wiedzą o twórcy tej cennej kolekcji i jego zbiorach.

Stali czytelnicy „Cenne, bezcenne/ utracone" mieli już okazję zapoznać się z życiorysem, działalnością i dorobkiem kolekcjonerskim Pawła Dawidowicza Ettingera w numerach czasopisma z lat 2007-2008 [poz. 3 i 4 publikacji o nim]. Przypomnijmy zatem tylko najważniejsze fakty z jego długiego i owocnego życia (zmarł w wieku 82 lat).

Urodził się 10 października 1866 r. w Lublinie, w ortodoksyjnej rodzinie

Władysław Wankie, Włodzimierz Tetmajer, *Panorama Tatr*, 1896, fotolitografia z obrazu, stan przed wpisaniem tekstu, 1160 x 775, 1195 x 800

Henryk Uziembło, *Liberum Veto*, 1904, linoryt z dwóch płyt, imitacja złota 780 x 303, 1130 x 610

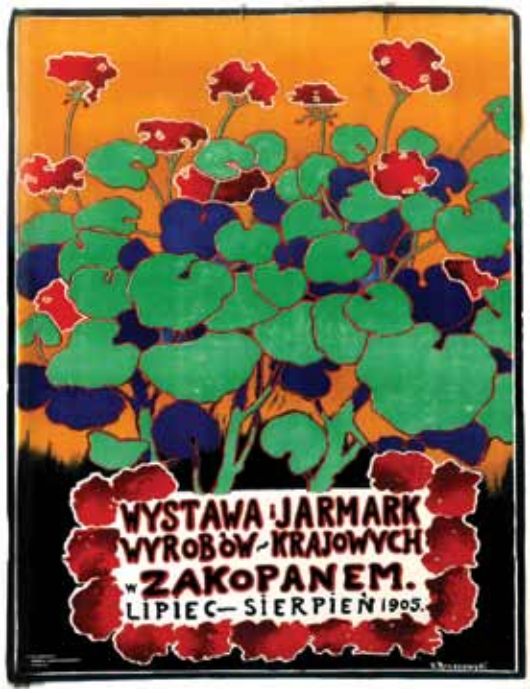

Kazimierz Brzozowski, *Wystawa i jarmark wyrobów krajowych w Zakopanem*,1905, litografia z czterech kamieni, 1000 x 700

żydowskiej. Po wczesnej śmierci ojca Dawida, pochodzącego z Pilicy, mały Pinkus Beniamin (imiona wpisane w metryce) wychowywał się w lubelskim domu dziadków Finkelsztejnów, gdyż jego matka z czasem ponownie wyszła za mąż i pojawiło się młodsze rodzeństwo. Nauki pobierał w Niemczech, a w latach 1884-1887 studiował w Rydze, zdobywając przygotowanie do pracy w bankowości i finansach. W 1889 r. przyjechał do Moskwy, gdzie spędził kolejnych sześćdziesiąt lat życia i zmarł w 1948 r. Niewiele wiemy o jego kolekcjonerstwie przed przybyciem do Moskwy. Rozpoczął je podobno już w Rydze, a na pewno rozwinął w latach 1890-1911, gdy pracował w jednym z moskiewskich banków. Z tego okresu pochodzi pierwsza upubliczniona charakterystyka jego zbiorów. W 1908 r. w rubryce „Zbieracze polscy" warszawskiego „Przeglądu Bibliotecznego" (t. 2, s. 252) możemy przeczytać, że posiada księgozbiór liczący ok. 1000 tomów i „zbiór przede wszystkim [...] współczesnej artystycznej grafiki stosowanej i zdobnictwa książkowego, a więc plakaty, afisze, kalendarze, programy, okładki do książek...". W bogatym już wtedy zbiorze plakatów prezentowane były wszystkie kraje europejskie i Stany Zjednoczone, ze szczególnym zaś pietyzmem Ettinger uwzględniał rzeczy polskie. Jego zbiory nie były jeszcze skatalogowane i tylko częściowo uporządkowane (stan ten utrzymywał się zresztą do końca życia kolekcjonera). Skupiał się on w tym okresie na gromadzeniu grafiki użytkowej od lat 80. XIX w., gdy „odrodzenie współczesnej grafiki stosowanej, wyraźniejsze przyjęto kształty". Już wtedy chętnie wymieniał dublety i nawiązywał kontakty z przedstawicielami środowisk kolekcjonerskich. Tak więc, w pierwszym okresie tworzenia kolekcji przeważały prace polskie, a wśród nich – plakaty i afisze, głównie krakowskich artystów i tamtejszych zakładów litograficznych.

Po 1911 r., gdy Ettinger odszedł na emeryturę, „która klapnęła po rewolucji październikowej", uzupełniał swe zbiory głównie dzięki darom i wymianie. Zarówno artyści, jak i wydawcy chętnie przysyłali mu lub przynosili swe prace i edycje, licząc na recenzje bądź omówienie w czasopismach poświęconych sztuce i literaturze. Bibliografia publikacji kolekcjonera w różnych językach i czasopismach wielu krajów europejskich liczy setki tekstów.

Za życia Pawła Ettingera jego bogate i różnorodne zbiory „żyły"- były chętnie udostępniane przez właściciela na pokazy, wystawy, osobom

Stanisław Wyspiański, *Wykład Stanisława Przybyszewskiego „Mistyka a Maeterlinck"*, 1899, litografia z trzech kamieni, składająca się z dwóch klejonych części, 440 x 1232, 620 x 1250

Karol Frycz, *Loterya Fantowa na korzyść Szkoły Ludowej w Krakowie*, 1905, litografia z trzech kamieni, 820 x 670, 860 x 702

Wojciech Weiss, *10 Wystawa Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka"*, 1906, litografia, 850 x 570, 902 x 685

Józef Mehoffer, *Powszechna Wystawa Sztuki Polskiej we Lwowie*, 1910, litografia z sześciu kamieni, imitacja złota 930 x 598, 955 x 628

prywatnym i instytucjom (np. wydawnictwom). Jak podkreślają rosyjscy badacze, na guście (smaku artystycznym) i erudycji Ettingera wychowało się niejedno pokolenie w Rosji i ZSRR.

Pierwszą kolekcją, którą rozdysponował jeszcze za życia, w 1934 r., był bogaty, liczący 150 obiektów, zbiór plakatu polskiego końca XIX w. i pierwszych dziesięcioleci XX w. Podarował go Państwowemu Muzeum Nowożytnej Sztuki Zachodniej w Moskwie. Po śmierci Ettingera w 1948 r. jego zbiory malarstwa, grafiki i archiwum trafiły w roku 1949 do Państwowego Muzeum Sztuk Pięknych im. A. S. Puszkina w Moskwie, do którego w tym samym roku przekazano dawną kolekcję jego plakatów pochodzących ze zlikwidowanego Muzeum Nowożytnej Sztuki Zachodniej. Dzięki temu Muzeum Puszkina dysponuje obecnie największym w Rosji zbiorem plakatu polskiego. Rozproszone kolekcje Ettingera połączyły się zatem i tylko liczący ponad 11 000 tomów księgozbiór przechowywany jest w moskiewskiej Akademii Sztuki. Korespondencję kolekcjonera można natomiast znaleźć w wielu instytucjach kultury całej Europy – w bibliotekach, muzeach, archiwach, a także w zbiorach prywatnych.

W 2004 r. Muzeum im. Puszkina zorganizowało dużą wystawę (4 sierpnia-26 września), prezentującą najciekawsze i najcenniejsze obiekty z dorobku kolekcjonerskiego Pawła Dawidowicza. Ekspozycję Muzeum Pawła Ettingera. Ze zbiorów GMII im. A.S. Puszkina[4] przygotowano w cyklu „Kolekcje i Kolekcjonerzy". Towarzyszył jej katalog [poz. 5], z którego wynika, że na wystawie pokazano również plakaty polskie, o czym wspominają autorzy tekstów pomieszczonych w publikacji. Znajdują się tam (s. 24) również zdjęcia prac Karola Frycza, Wojciecha Weissa i Teodora Axentowicza (wszystkie trzy plakaty włączono także do ostatniej wystawy moskiewskiej). Ekspozycja w 2004 r. nie była pierwszą, na której udostępniono publicznie obiekty grafiki użytkowej ze zbiorów Ettingera. Najwcześniejsza prezentacja jego plakatów zagranicznych (tzn. nierosyjskich) miała miejsce już w 1906 r., a opis jej można znaleźć w czasopiśmie „Złotoje Runo" (1906, nr 11/12). Co ciekawe, sam Ettinger, kompletując przez wiele lat zbiór plakatów i afiszów nie pisał o nich często. Dla przykładu wspomnieć można jego wczesne cykliczne artykuły w „Tygodniku Ilustrowanym", „Poradniku Graficznym" czy rosyjskim piśmie „Peczat' i Rewolucija"[5].

Twórcy wystawy z 2004 r. ocenili, że z przebogatych kolekcji Ettingera (choćby zbiory ekslibrisów, plakatów zagranicznych, grafiki polskiej) można z pewnością stworzyć wiele tematycznych ekspozycji.

Potwierdzeniem tej opinii była ostatnia (grudzień 2010 - luty 2012) moskiewska wystawa *Polski plakat*. Ze zbiorów GMII im. A. S. Puszkina, którą przygotował dział Galeria Sztuki Krajów Europy i Ameryki XIX-XX w. (w ubiegłych latach, w cyklu „Plakaty ze Zbiorów PMSP im. A.S. Puszkina" odbyły się prezentacje plakatu francuskiego, twórczości plakatowej Adolfa Muchy, angielskich plakatów reklamowych). Jedną z inspiracji wyboru tematyki do obecnej wystawy w PMSP było zapoznanie się z kolekcją Ettingera (dotychczas nieopracowaną i nieskatalogowaną) przez Dorotę Folgę-Januszewską (byłą zastępczynię dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie), która w 2009 r. przygotowywała w moskiewskim Muzeum wystawę *Symbol i forma. Polskie malarstwo 1880-1939*. Kuratorką ze strony rosyjskiej obu wystaw – zarówno malarstwa jak i plakatu – była Irina Nikiforowa, zaś kuratorką wystawy plakatu ze strony polskiej – Anna Agnieszka Szablowska z Instytutu Sztuki PAN. Wśród eksponatów znalazły się prace artystów skupionych w krakowskim Towarzystwie Artystów Polskich „Sztuka", między innymi Teodora Axentowicza, Józefa Mehoffera, Stanisława Wyspiańskiego. W Moskwie cieszyły się dużym zainteresowaniem, a portret jednej z modelek Axentowicza, pięknej Aty Zakrzewskiej, który znalazł się na plakacie II Wystawy Towarzystwa Artystów Polskich „Sztuka" z 1898 r., budził największy zachwyt. Przegląd plakatu polskiego otwierało *Wnętrze* Stanisława Wyspiańskiego z 1898 r., uznane za pierwszy polski plakat artystyczny. Wśród autorów najwcześniejszych prac znaleźki się tacy twórcy, jak: Piotr Stachiewicz, Józef Czajkowski, Karol Zyn-

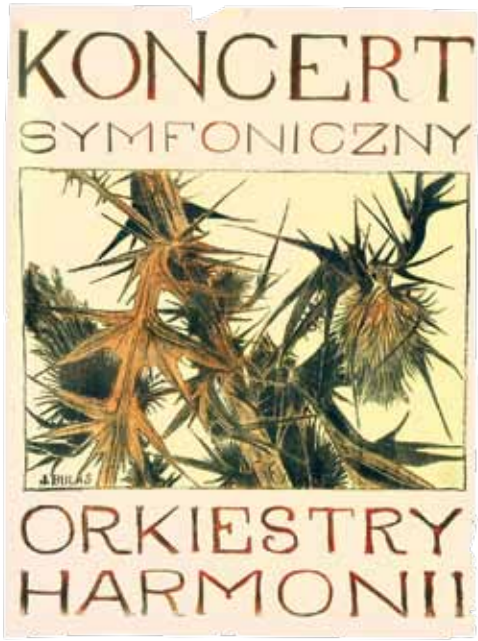

Jan Bulas, *Koncert Symfoniczny Orkiestry Harmonii*, 1910, litografia z dwóch kamieni, 952 x 658

Gordon (Witold Jurgielewicz), *Kabaret „Hades". Rzeczy wesołe i niepożyteczne*, 1911, litografia z trzech kamieni, 1155 x 735, 1222 x 789

Maciej Nowicki, Stanisława Sandecka, *Pierwszy Międzynarodowy Konkurs Tańca Indywidualnego w Warszawie*, 1933, offset, 1100 x 800

dram Maszkowski, Kazimierz Brzozowski, Jan Małachowski, Karol Frycz, Kazimierz Sichulski, a z okresu późniejszego – zaprzyjaźniony z Ettingerem Stanisław Noakowski (pokazano plakaty, które powstały po jego powrocie w 1918 r. z Moskwy do Polski) czy Stanisław Ostoja Chrostowski. Środowisko warszawskie prezentowali między innymi Konrad Krzyżanowski, Ferdynand Ruszczyc, Kazimierz Stabrowski. Nie zabrakło również prac tworzonych przez polskich artystów za granicą.

Wybrane na wystawę plakaty obejmowały różnorodną tematykę – zarówno artystyczną, historyczną, jak i użytkową bądź gospodarczą. Prezentowały także różne szkoły i style, dając możliwość prześledzenia rozwoju artystycznego i estetycznego tej części rodzimej grafiki użytkowej.

Warto dodać, że w ramach przygotowań do wystawy, polski specjalista Jacek Tomaszewski dokonał konserwacji kolekcji plakatów Ettingera, a w katalogu znalazły się podziękowania strony rosyjskiej dla pracowników Instytutu Sztuki PAN za pomoc i współpracę.

Rosyjskie media podkreślały, że dawne plakaty Krakowa, Warszawy, Lwowa, Wilna, Poznania, Częstochowy (zestaw z wystawy) łączą liryzm i melancholię z gorzką ironią i satyrą, wyrażają ducha epoki i dla rosyjskich współczesnych odbiorców mogły stać się źródłem wiedzy o historii, życiu i kulturze Polaków z przełomu XIX i XX stulecia. Szkoda tylko, że na stronie internetowej Muzeum im. Puszkina, w obszernym artykule omawiającym wystawę oraz pokrótce historię pierwszych dziesiątków lat rozwoju plakatu polskiego, zabrakło informacji o proweniencji większości zaprezentowanych zbiorów i nazwisko Pawła Ettingera nie pojawiło się ani razu.

Pokazowi moskiewskiemu towarzyszył obszerny, efektownie wydany katalog (część nakładu w języku rosyjskim, część – w polskim) *Plakat polski końca XIX – początku XX wieku w zbiorach Państwowego Muzeum Sztuk Pięknych im. A.S. Puszkina w Moskwie* (Moskwa 2011). Publikacja ukazała się pod auspicjami Ministerstwa Kultury Federacji Rosyjskiej i Muzeum Puszkina. Znalazły się w nim artykuły obu kuratorek wystawy oraz chronologiczny wykaz zawierający zdjęcia wszystkich eksponowanych plakatów wraz z ich rozbudowanymi opisami, a także *Aneks* z edycją listów z lat 1898-1906 znanego krakowskiego właściciela zakładu litograficznego Aureliusza Pruszyńskiego i jego syna Zenona do Ettingera; ponadto spis typografii i pracowni litograficznych wymienionych w opisach, jak również noty biograficzne autorów plakatów.

Wystawa, zgodnie z umową pomiędzy Muzeum im. Puszkina i Instytutem Adama Mickiewicza, ma być zaprezentowana w Polsce w 2013 r.

Redakcja składa serdeczne podziękowanie Panu Piotrowi Jamskiemu, autorowi zdjęć plakatów do katalogu wystawy moskiewskiej, za zgodę na ich wykorzystanie w artykule.

PUBLIKACJE O ETTINGERZE:

1. *Plakat polski końca XIX – początku XX wieku w zbiorach Państwowego Muzeum Sztuk Pięknych im. A.S. Puszkina w Moskwie.* Moskwa 2011.
2. Hanna Łaskarzewska, *Lublinianin w Moskwie – Paweł Ettinger, wszechstronny kolekcjoner, znawca sztuki, propagator kultury polskiej.* W: Lublin a książka. Cz. 2: Centrum i peryferie. Pod red. A. Krawczyka. Lublin 2011, s. 245-258.
3. H. Łaskarzewska, M. Figiel, *Polski ekslibris w czerwonej Moskwie, czyli pamiątka z prac rewindykacyjnych roku 1922.* „Cenne, Bezcenne/Utracone" 2008, nr 2, s. 22-25.
4. M. Figiel, H. Łaskarzewska, *Paweł Ettinger – ambasador kultury polskiej w Moskwie.* „Cenne, Bezcenne/Utracone" 2007, nr 3, s. 28-32.
5. *Muzej Pavla Ettingera. Iz sobranija G.M.I.I. im. A. S. Puškina.* Moskva 2004 [katalog wystawy] Seria: „Kollekcii i kollekcionery".
6. P.D. Ettinger. *Stat'i. Iz perepiski. Vospominanija sovremennikov.* Sost. A. A. Demskaja, N. Ju. Semenova. Moskva 1989.
7. J. M. Michałowski, *O korespondencji Pawła Ettingera,* „Poezja" 1981, nr 1, s. 14-16; Z listów Stanisława Ostoi Chrostowskiego do Pawła Ettingera, „Sztuka" 1980, nr 5-7, s. 52-56.
8. S. Fiszman, *Wspomnienia o Pawle Ettingerze.* „Przegląd Artystyczny" 1950, nr 10/11/12, s. 30-33.
9. J. Pański, W. Łazarew, *Jubileusz Pawła Ettingera.* „Nowe Widnokręgi" 1944, s. 13, s. 15-16.

PRZYPISY

[1] W literaturze funkcjonuje też nazwa: Państwowe Muzeum Sztuk Plastycznych im. A. S. Puszkina.
[2] Pozostałe (13 obiektów) pochodziły m.in. z prywatnych kolekcji moskiewskiego zbieracza Fiodora Fiodorowa (8) i wiedeńczyka Juliusa Paula (1).
[3] W dniu 12 stycznia 2012 r. nadano również w programie II PR audycję Hanny Marii Gizy poświęconą m.in. plakatowi polskiemu i wystawie moskiewskiej. Brali w niej udział Joanna Kiliszek i Dariusz Klechowski z Instytutu Adama Mickiewicza w Warszawie oraz prof. Dorota Folga-Januszewska z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W trakcie radiowej rozmowy starano się przybliżyć słuchaczom postać Pawła Ettingera.
[4] Gosudarstvennyj Muzej Izobrazitel'nych Iskusstv im. Puškina.
[5] P. Ettinger, *O plakatach artystycznych w ogóle i polskich w szczególności.* „Tygodnik Ilustrowany" 1904, nr 25, s. 494; nr 26, s. 510; *Afisz artystyczny obcy i polski.* „Poradnik Graficzny" 1905, z. 4, s.11; z. 5, s.11; z. 6, s. 1; *Edvard Penfil'd [Edward Penfield]i amerikanskii izdatel'skij plakat.* „Peczat' i Revoljucija" 1926, nr 7, s. 63-73.